

Амир Темур Шахси Ва Унинг Сиёсатини Ўрганишда Махаллий Ва Чет Ел Олимларининг Фикр Ва Мулохазалари

Боқиев Шерхон Убайдулло ўғли¹, Мирзаёров Шахзод Отабек ўғли², Бекмурадов Шахзод Хасан ўғли³

Аннотация: Амир Темурнинг қандай шахс ва давлат арбоби бўлганлиги, ҳамда унинг ижтимоий-сиёсий қарашлари, салтанат тараққиёти йўлида амалга оширган ислохотлари борасида унинг замондошлари ҳам, кейинги давр олимлари ва сиёсатчилари ҳам ўз фикрларини баён этганлар. Соҳибқирон Амир Темур ҳазратлари миллий давлатчилигимиз тарихида нафақат етти иқлим султони сифатида, балки юрт ободончилиги ва халқ фаровонлиги йўлида бор куч-ғайратини сафарбар этган буюк давлат арбоби сифатида қолади. Дунёнинг турли мамлакатларида таникли давлат ва жамоат арбоблари, олимлар ва адиблар ўз ижтимоий-сиёсий, илмий ва ижодий фаолияти давомида буюк аждодларимиз, хусусан, Соҳибқирон Амир Темурнинг жаҳон цивилизацияси ва маданияти ривожига қўшган муносиб улушини юксак эътироф этиб келади.

Калит сузлар: Амир Темур, «Ажойиб ал-мақдур», Ибн Арабшоҳ, И. Ю. Крачковский, “Зафарнома”, В. В. Бартольд, Якубовский А.Ю., Шарафиддин Али Яздий, М.И.Иванин, Т.Файзие, Саидов А, Керен Л, Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур.

Амир Темур, Темур, Темурбек (тўлиқ исми Амир Темур ибн Амир Тарағой ибн Амир Баркул) [1336.09.04, Кеш (ҳозирги Шахрисабз) шаҳри яқинидаги Хожа Илғор кишлоғи (ҳозирги Яккабоғ тумани) — 1405.18.02, Ўтрор шаҳри, Самарқандда дафн этилган) — ўрта асрнинг йирик давлат арбоби, буюк саркарда, кучли, марказлашган давлат асосчиси, илм-фан ва маданият ҳомийси. «Ажойиб ал-мақдур» да ҳали тадқиқотчилик диққатидан четда қолган илмий, тарихий, жуғрофий, маданий аҳамиятга молик талайгина маълумотларнинг мавжудлиги ушбу асарнинг турли соҳа мутахассислари, жумладан, тарихчилар, географлар, санъатшунослар, тилшунослар томонидан янада чуқурроқ ўрганилишини тақозо этади. Бунинг амалга ошишига эса, бизнингча қуйидаги сабаблар салбий таъсир кўрсатмоқда: бир томондан, ҳанузгача «Ажойиб ал-мақдур»нинг Ватанимиз халқлари тилларидан бирортасига ҳам тўлиғича таржима қилинмаганлиги бўлса, иккинчи томондан асарининг ғоятда мураккаб тил ва нафис услубда ёзилганлиги ҳар хил соҳа мутахассисларининг ундан бемалол фойдаланишига маълум даражада ноқулайлик туғдиради. Дарвоқе, Ибн Арабшоҳ асарининг шу пайтгача илмий асосда бажарилган мукаммал таржимаси йўқлигига ҳам, академик И. Ю. Крачковский таъбири билан айтганда, унинг «бадий нафислиги айбдордир» (И. Ю. Крачковский, Избр. соч. т. IV, 513-бет) ўрта Осиё халқлари тарихининг XIV аср охири ва XV аср биринчи ярмига оид даври хилма-хил йўналишда ёзилган тарихий манбаларнинг кўплиги билан характерланиб, уларнинг аксарияти бизгача етиб келган. Шу боис, академик В. В. Бартольд бу давр тадқиқотчиси «материалларнинг танқислигидан эмас, балки кўплаб кутубхоналарга тарқалиб кетган, танқидий ёндошиш, энг аввало танқидий нашр этишни тақозо этадиган материалларнинг кўплигидан қийинчиликка дуч келади», деб таъкидлаган эди. (В. В. Бартольд, Соч. т. II (2), 199-бет.) Мовароуннаҳр ҳокимлари Тўғлуқ- Темурхонга қарши бирлаша олмадилар ва ҳар томонга қоча бошладилар. Ҳожи Барлос ҳам душман етиб келмасдан олдинок Хуросонга жўнашни маъқул топади. Лекин Амир Темур Ҳожи Барлосдан фарқли ўларок, юртни ўз холига ташлаб кетишга кўнмайди. Соҳибқироннинг мақсадлари Амир Ҳожи Барлосга айтган қуйидаги сўзларида ҳам намоён бўлади: “Агар мамлакат ҳокимсиз қолур бўлса, унинг авзойига сўзсиз кўп заҳмат етгай, эл ва улус эрса, ғанимлар қаҳри ва босқинчилиги зиёндан бутунлай хонавайрон бўлгай... Мен Кеш тарафга қайтсам, улусга таскин бериб, ул ердан хон хизматига ўтсам, амирлар ва арқони давлат билан кўришсам токи вилоят хароб бўлмасин” Шарофиддин Али Яздий. Темур тарихини ёзган Низомуддин Шомий ўз “Зафарнома”сида Самарқанд кўзғолони ҳақида жуда кам гапирган бўлса-да, кўзғолончиларнинг кимлардан иборат эканликларини аниқ ибора билан ёзади. “Мавлонозодаи Самарқандий, Мавлоно Хўрдаки Бухорий ва Абубакр Наддоф,—ҳар учаласи бошлик бўлиб, ёвуз, кишилар буларнинг ёнида тўпланган эдилар.(Низомиддин Шомий. Зафарнома /Форс тилидан ўгирувчи – Ю. Ҳакимжонов, таржимани қайта ишлаб нашрга тайёрловчи ва маъсул муҳаррир – А. Ўринбоев, изоҳлар ва луғатларни тузувчи – Ҳ. Кароматов (жуғрофий номлар изоҳи – О. Бўриевники), Ҳофизу Абруни «Зафарнома»га ёзган «Зайл»и («Илова»)ни форсийдан ўгирувчи ва изоҳларини тузувчи – О. Бўриев -Т.: Ўзбекистон, 1996. Б. 50.) Хоразм Тўхтамишхон учун Амир Темурнинг ҳам марказлаштирилган давлат тузиш, ҳам Эронни истило қилиш йўлидаги ҳаракатларига ҳалақит бериши мумкин бўлган қулай ҳудуд эди. Бу ҳақда Якубовский шундай фикр билдиради: «Сулаймон Сўфи қатъий равишда Тўхтамишхон тарафига ўтди. Темур бўлиб ўтган воқеаларни ҳисобга олиб, шуни яхши англадики, Тўхтамиш фақатгина унинг Эронга нисбатан босқинчилик ниятларига жиддий ҳавф

¹ Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети Тарих факултети талабаси

² Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети Тарих факултети талабаси

³ Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети Тарих факултети талабаси

туғдирибгина колмасдан, балки Мовароуннахрни бирлаштириш ишига ҳам таҳдид солмоқда эди. Шунинг учун ҳам у Тўхтамишга қарши ҳал қилувчи ҳаракатларни бошлаш вақти тўла етилди, деб ҳисоблади. Темурнинг бу йўналишдаги биринчи қадами Хоразмга қисқа муддатли бешинчи юриши бўлиб, хоразмликлар ва уларнинг шоҳи Сулаймон Сўфини хиёнатлари учун жазолаш ниятида амалга оширилган эди. (Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и её падение. -М.-Л., 1950. С.334.) Асир олинган турк султонининг Темур саройидаги ҳаёти кўплаб тарихчиларнинг эътиборини жалб қилган. Жумладан, рус тарихчиси В.Н. Татищев Амир Темурнинг Туркия султони Боязидга қарши юришлари ҳақида сўзлар экан, Соҳибқироннинг ғалабаси билан тугаган Анқара жангида асир олинган турк султони қафасга солиниб, ғолиб Темур билан бирга олиб юрилганлиги тўғрисидаги афсонавий маълумотларни келтиради. Шу ўринда, айнан шу афсона ҳатто ҳозирги кунга қадар Европанинг ҳам илмий, ҳам бадиий адабиётида кенг тарқалганлигини эслатиб ўтиш лозим. Амир Темур билан боғлиқ шунга ўхшаш бошқа ривоятлар ҳақида тарихчи олим Т. Файзиев ҳам маълумот беради (Файзиев Т. Темурийлар шажараси-Т.: Ёзувчи, 1995. Б. 35.) Лекин, кўпгина ишончли тарихий манбалар, жумладан, Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”сида бу воқеа қуйидагича баён қилинади: “...Йилдириш Боязидни даргоҳи олампахоҳга келтурдилар. Соҳибқирон фармонладиким, “илкини ечиб, хурмат била келтурсулар!” Бас, ани ҳазрат қошида иззат била келтуриб, ҳазрат ани кўриб, кўп иззат тутиб, ўз қошида ўлтургузди... Йилдириш Боязид учун подшоҳона оқ уй тикиб эдилар. Соҳибқирон Йилдириш Боязидга иноят ва шавкатлар қилиб, ҳар кун анга ўз қошида келтуруб, суҳбат тутиб, кўнгул берур эди.”(Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома -Т.: Шарқ, 1997. Б. 261) М.И.Иванин 1836-1845 йилларда “О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингизхане и Тамерлане” (“Мўғул-татарлар ва Ўрта Осиё халқларининг Чингизхон ҳамда Темур даврларидаги ҳарбий санъати ва истилолари ҳақида”) номли асарини ёзиб, “Военный журнал”да чоп эттирган эди. М.И. Иваниннинг маърузаси 1875 йилда Санкт-Петербургда Бош штабнинг ҳарбий-илмий комитети томонидан нашр эттирилади. Китобга генерал-лейтенант князь Н.С. Голицин масъул муҳаррирлик қилган ва сўзбоши ёзган эди Асар сиртдан қараганда Чингизхон ва Амир Темурнинг ҳарбий санъати, уларнинг истилолари тарихини ўрганишга бағишланган.(Иванин М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темур -Т.: Фан, 1994. Б.4.) Тарихчи олим Т.Файзиев Амир Темур ҳарбий назарияси собиқ иттифоқ ҳарбий академияларида 500 соат махсус курс сифатида ўқитилганлигини таъкидлайди. (Файзиев Т. Темурийлар шажараси -Т.: Ёзувчи, 1995. Б.42.) Амир Темур кўшинларни ташкил этишда муҳандислик ҳарбий қисмларига ҳам катта аҳамият берган. Худди шу ҳислатни темурийларнинг ҳарбий юришларида кўплаб учратиш мумкин. Бобур мирзонинг Ҳиндистонни маҳв этиш чоғида жуда кўплаб дарёларни кўчма кўприклар ёрдамида кечиб ўтганлиги ва душман устига қутилмаганда бостириб бориш имкониятига эга бўлганлиги маълум. Амир Темурнинг ҳарбий тактикасини европалликлар яхши ўрганганликлари ва ўзлари ҳам қўллаганликларини қуйидаги мисолда кўришимиз мумкин. М.И. Иванин таъкидлаган, Амир Темур Боязидга қарши жангда грегориан оловини отувчи мосламаларни филлар устига ўрнатиб жангга киритганлиги кейинчалик инглиз қўшинлари 1858 йилги Дехли шаҳрида бўлиб ўтган сипоҳийлар кўшинларининг кўзғолонини бостириш чоғида қўллайдилар. Улар Дехли шаҳрини штурм қилиш чоғида тўпларни туялар ва филлар устига ўрнатиб жангга кирганлар ҳамда ғолиб чиққанлар. (Янги тарих -Т.: Ўқитувчи, 1991. Б. 232.) Амир Темур кўшинлари жангларда доимий равишда ғолиб чиқиб, енгилмас кўшин сифатида машҳур бўлишига қарамай, Соҳибқирон ўз лашкарини жойлаштиришда, ҳарбий сафарга чиқилган вақтда ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиларди. М.И. Иванин Амир Темурнинг кўшинни лагерда жойлаштириш тўғрисидаги тузукларини ҳам баён қилади. Бу тузуклар кўшинни тўсатдан қилинадиган ҳужумлардан сақлашга қаратилган эди, чунки ўша даврда Шарқ халқларида тунги ҳужум — шабихун уруш усули жуда кўп қўлланиларди. Шунингдек, ҳарбий сафарга чиқилган вақтда ҳам асосий кучларни кучайтирилган қоровул қисмлар кўриқлаб борарди. Айнан шу ўта эҳтиёткорлик сабабли Миср султони кўшинларининг Дамашқ яқинида Амир Темур кўшинларига тўсатдан ҳужуми қутилган натижаи бермади. Аксинча, ҳужум қилган томоннинг ўзи батамом тор-мор келтирилиб, султон кўшинлари Мисрга қочиб кетдилар. Ибн Арабшоҳ жанг оқибати ҳақида шундай ёзади: “Миср аскарлари қочишга азм қилган бўлиб, уларда на саботу, на қарор қолган эди.(Ибн Арабшоҳ Амир Темур тарихи.1-китоб.-Т.: Мехнат, 1992, Б. 222.) Ибн Арабшоҳнинг “Амир Темур илм-фанга ҳомийлик қилар, олимлар билан халқлар тарихи ва буюк ҳукмдорлар таржимаи холи ҳақида суҳбатлар уюштиришни хуш кўрар, ўтган даврдаги буюк шахсларнинг ижобий ишларига тақлид қилар, хатоларини қайтармаслик учун уларнинг муваффақиятсизликларини кунт билан ўрганар эди деб ёзганлигини инобатга олсак, муаллифнинг юқоридаги фикри тўғри эканлигига ишонч ҳосил қиламиз. (Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. 1-китоб. -Т.: Мехнат. 1992. Б. 227) Шарафуддин Али Яздий шундай ҳикоя қилади: “Отасининг замонидаги маълум муддат Самарқандда яшаганлиги ва ул фирдавсвиш диёрнинг боғ-бўстонлари ёқиб қолганлиги сабабли, давлати байроғининг маркази ўша ерда бўлишини истади. У Самарқандга йўл олди.... Амир Қутлу ва бошқа амирлар ҳамда отасининг арқони давлати насиҳат ила хайрихоҳлик билдириб, ота юртни ташлаб кетиш ақлга тўғри келмаслигини қанчалик уқтирмасинлар, фойда бермади (Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. Моваруннахр воқеалари (1360-1370) - Т.: Камалак, 1994. Б. 58.) Ибн Арабшоҳнинг Соҳибқирон тўғрисидаги мана бу фикрига эътибор қаратамиз: “Ўзининг мураккаблиги билан энг зукко инсонларни ақлдан оздирадиган, узокни кўра биладиганларни кўр, доноларни нодон, давлатмандларни хор ва баландларни паст қиладиган энг ғаройиб ёҳуд энг оғир синовлардан бири – бу Мағрибу Машрикни титратган фотиҳлар сардори Темурнинг ғаройиб саргузаштларидир (Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур: Темур тарихида тақдир ажойиботлари / Сўзбоши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи У.Уватов. – Т.: Мехнат, 1992. I китоб. (Муқаддимасидан олинган).Амир Темур адолатли, маърифатли давлат арбоби бўлиб, аввалги давлат тузумларидан, яхши хабардор эди. У Чингизхон Ясосини ҳам, шариат қонунларини ҳам, қолаверса, Салжук султонлари давлатининг маърифатли вазири Низом ул-Мулкнинг “Сиёсатнома” асарини ҳам жуда яхши биларди (Хидиров С.М. Амир Темур

давлатининг ташкил топиши ва давлат тузуми. Юридик фанлар номзоди... Дисс. – Т.: 2002. – Б.67) Академик А.Саидов: “Амир Темур ўз давлатини ҳар қандай қутилмаган воқеалардан сақлашни, ҳимоя қилишни билган. Давлатини кучли ва мустаҳкам, халқини бахтли ва унинг ҳаётини фаровон қилишни уддалай олган. У ўз олдига қўйган мақсадларига қатъийлик билан эришган. Шунинг учун ҳам у ўша даврда дунёдаги энг кучли салтанатга эга бўлган дея таъкидлаб ўтган.(Саидов А., Керен Л. Амир Темур ва Франция. – Т.: Адолат, 2016. – Б.48.) Низомиддин Шомийнинг ёзишича: “Амир Соҳибқирон оқилона муомала ва ширин сўзлар билан оқил киши ва комил хирадманд теран фикру дониш билан қувватланар экан, у тил тиғи билан шу қадар (кўп) дину давлат ишларини бажара оладики, мингта жангчи ўткир шамшир билан уларнинг ўндан бирини ҳам амалга оширолмайди (Низомиддин Шомий. Зафарнома. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – Б. 39.) Ғиёсиддин Алининг ёзишича: “Пок Аллоҳ бизга шундай давлат раҳбарини ато этдики, у ўзининг ҳамма ёқни қамраб олувчи комиллиги билан дунёнинг Шарқ ва Ғарбини шундай улғ инсон (Амир Темурга) бердики, (топширдики) унинг бахтли интилиши, ўз вўл остидагиларнинг бахтиёрлигини ўйлар эди ва Эрон ва Турон мамлакатлари ва жойларини ўзининг жаҳонни эгалловчи байроғи остида бирлаштирди. Чунки унинг олийжаноб фикри фақат ушбу мамлакатларнинг хавфсизлиги ва доимий тинчлиги тўғрисида беҳад йўналган эди” (Ғиёсиддин Али. Дневник похода Тимура а Индию. – М.: 1958. – С.11-12.) Амир Темур шахсиятининг шаклланиши ва камолот даражасига етиб боришида унинг отаси Тарағай Баҳодир, биринчи устозлари ва маънавий муршидлари асосий рол ўйнаганлар. Манбаларда таъкидлашича унинг биринчи ўқитувчиси Мулла Алибек бўлган. Ундан кейинги устози Шайх Шамсуддин номли олим бўлган. Темур улардан бошланғич илмларни, айни ҳолда ҳарбий фанлар ва тактикаларни ўрганиш билан шуғулланиб ўз олий истеъдоди билан ўқитувчиларни ҳайратда қолдирган ва Қуръони Каримни ҳафз этган. (А.Ш.Жузжоний. Амир Темур давлатида қонун устуворлиги. Амир Темур ва унинг марказлашган давлат тузиш йўлидаги буюк хизматлари” мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Т.: Шарқ, 2001. – Б.16.) Амир Темур ўз империясини бошқариш ва янги-янги мамлакатларга юриш қилиш учун туну кун ўйлаган, турли тадбирлар ва чоралар ахтарган. У доимо изланишда бўлган. Энг муҳуми шундаки, у имкони борича қилич ишлатмасдан, давлатлар ўртасидаги масалаларни чораю тадбир билан ҳал қилишга ҳаракат қилган. Бу фикр “Тузуқлар”да асосий ғоя сифатида деярли ҳамма бобларда мавжуддир. У қўл остидаги одамларни, мамлакатларни идора этиш учун кўп ўйлади, доно кишилар билан маслаҳат қилди. (Б.Ахмедов. Соҳибқирон Темур. – Т.: Абдулла Қодирий, 1996. – Б. 22.) Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев бу ҳақда сўз юритиб, “Адолат халқимиз учун 54 азал-азалдан тинч ва фаровон ҳаёт мезони, барча эзгуликлар манбаи бўлиб келган. Соҳибқирон Амир Темур бобомиз “КУЧ - адолатда” деган ҳикматга амал қилиб, давлат бошқарувини ташкил қилиш, эл-юртнинг тинчлиги ва ободлигини таъминлашга эришгани тарихдан яхши аён” деганлар. (Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз // Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шarti. Т.1. – Т., 2017. –Б.426.) А. Саидов ва Л. Кереннинг фикрича, «бу элчининг исми шарифи турли асарларда ҳар хил ёзилади: бир хил манбаларда «Муҳаммад ал-Қози» бошқаларида «Муҳаммад ал-Хожи». Г. Ле Странж «Хожи Муҳаммад» деб ёзган. Клавиҳо «Қундалиқлар»нинг ҳар икки русча таржимасида элчининг оти ҳеч бир асоссиз «Магомет Алгаги» деб берилган. Шу каби хатолар бошқа манбаларда ҳам учрайди. «Муҳаммад Эл Кеший», яъни кешлик Муҳаммад дейиш тўғридир. Бу эса Шарқда қабул қилинган исм қўйиш қоидаларига мос келади (Керен Л., Саидов А. Амир Темур ва Франция. – Т.: Адолат, 1996.– Б.57.) Арготе де Молина Амир Темурнинг Генрих III га элчи Муҳаммад Хожи орқали юборган хатининг тўла испанча матнини эълон қилган. Бу хат Клавиҳо хотираларининг 782 йили Мадридда Антонио де Санча чиқарган нашрига илова қилинган Арготе де Молинанинг «Қисқача кириш сўзи»да келтирилган. Хатнинг асл нусхаси Испания архивларида сақланмоқда (Исматулла Х. Амир Темур ва хорижий дунё // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1995. – 22 сент.) Л. Керен айтишича, «ўша даврда Темур яна Франция, Англия, Генева ва Венеция подшоҳлари олдига фавкулда элчи қилиб, насроний такводор, Султония архиепископини юборган. У юксак ҳурмат-эғтиром билан Константинополь ва Кастилия элчиларини қабул қилган. Афсуски, бу алоқалар Темур вафотидан кейин барҳам топган. Темурнинг мақсади Ипак йўли деб аталмиш савдо йўлини бутун Оврупога чўзишдан иборат бўлган. Ўз зафарлари билан Темур шу йўлларнинг ташкилотчиси ва соҳиби бўлган (Керен Л., Саидов А. Амир Темур ва Франция. – Т.: Адолат, 1996.– Б.– 57–58) “У хоинлар, сотқинлар, ифвогарларни ёқтирмаган, уларга ишонмаган бўлса, ростгўй, содиқ хизматчилар, жангчиларни қадрлаган ва уларга иззат-эҳтиромлар кўрсатган. Улуғ саркарданинг одамларга, давлат мулозимларига ана шундай 65 эътибор ва ҳушёрлик билан қараши унинг шон-шухратининг, давлатининг янада юксалишига сабаб бўлди. (Ибн Арабшоҳ. Ажойиб алмақдур фи тарихи Таймур / сўзбоши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи У.Уватов. – Т.: Мехнат, 1992. I китоб. – Б. 121) Амир Темур жамоат хавфсизлигини таъминлашда инсонларни тушуниш, барчага баробар бўлиш ва халқ манфаатларини инobatга олиш тарафдори бўлган. Раҳбардан ўзи идора этиб турган жамоанинг руҳий кайфиятини, ички кечинмаларини етук билишни талаб этган. Шу сабабли, у ҳар бир ўлка халқига: “Уларнинг мижозларига, табиатига тўғри келган, ўзлари тилаган одамларни уларга ҳоким қилиб тайинладим”, - деб ёзган эди. Элдаги ички тартибларнинг сақланиб туриши, халқ ва бошчининг бир-бирига иноқ бўлиши элнинг тинчлиги ва ободонлашишининг манбаи деб ҳисоблаган Амир Темурнинг давлатни бошқариш ишларига юқорида айтиб ўтганимиздек, инсон руҳияти ҳақидаги тажрибалари катта ёрдам берди (Бобоев Ҳ. Амир Темур ва темурийлар салтанати. - Т.: Камалак, 2006. – Б. 199.)

Фойдаланилган Адабиётлар рўйхати

1. И. Ю. Крачковский, Избр. соч. т. IV, 513-бет
2. В. В. Бартольд, Соч. т. II (2), 199-бет.

3. Низомиддин Шомий. Зафарнома /Фурс тилидан ўгирувчи – Ю. Ҳакимжонов, таржимани қайта ишлаб нашрга тайёрловчи ва маъсул муҳаррир – А. Ўринбоев, изоҳлар ва луғатларни тузувчи – Ҳ. Кароматов (жугрофий номлар изоҳи – О. Бўриевники), Ҳофизу Абруни «Зафарнома»га ёзган «Зайл»и («Илова»)ни форсийдан ўгирувчи ва изоҳларини тузувчи – О. Бўриев -Т.: Ўзбекистон, 1996. Б. 50.
4. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и её падение. -М.-Л., 1950. С.334
5. Файзиев Т. Темурийлар шажараси-Т.: Ёзувчи, 1995. Б. 35
6. Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома -Т.: Шарқ, 1997. Б. 261
7. Иванин М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темури -Т.: Фан, 1994. Б.4
8. Файзиев Т. Темурийлар шажараси –Т.: Ёзувчи, 1995. Б.42
9. Ибн Арабшоҳ Амир Темури тарихи.1-китоб.-Т.: Меҳнат, 1992, Б. 222.
10. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. Моваруннахр воқеалари (1360-1370) - Т.: Камалак, 1994. Б. 58
11. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймури: Темури тарихида тақдир ажойиботлари / Сўзбоши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи У.Уватов. – Т.: Меҳнат, 1992. I китоб. (Муқаддимасидан олинган).
12. Хидиров С.М. Амир Темури давлатининг ташкил топиши ва давлат тузуми. Юридик фанлар номзоди... Дисс. – Т.: 2002. – Б.67
13. Саидов А., Керен Л. Амир Темури ва Франция. – Т.: Адолат, 2016. – Б.48
14. Низомиддин Шомий. Зафарнома. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – Б. 39
15. Гийасиддин Али. Дневник похода Тимури а Индию. – М.: 1958. – С.11-12
16. А.Ш.Жузжоний. Амир Темури давлатида конун устуворлиги. Амир Темури сабоқлари // “Амир Темури ва унинг марказлашган давлат тузиш йўлидаги буюк хизматлари” мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Т.: Шарқ, 2001. – Б.16